

14. ՀԱՅԵՐ ՈՒՆԵՍ, ԹԵ ՇՈՒՆ (ԱՄՐԵԼ ԲՈՒՆԵԼ)

Այս խաղին մասնակցում էին երկսեռ երեխաները: Բաժանվում էին երկու խմբի, մի խումբը սկսում էր փութել, մյուսը՝ հետապնդել փախչողներին: Փախչողների և հետապնդողների դերը որոշվում էր կամ աստիճանաբար կամ թաց ու չոր գցելով:

Փախչողների խումբը հետապնդողներից փախչում էր որքան հնարավոր է հեռու, իսկ հետապնդողներն աշխատում էին հասնել և բռնել մեկն ու մեկին կամ եթե հաջողվում էր՝ մի քանիսին: Բռնվածներին սկսում էին շարժարել: Բռնելով նրա երկու ակտնջներից, տներդհատ հարցնում էին. «Դու հնդեր ո՞ւնես, թե շո՞ւն»: Գերին պատասխանում էր բարձր ձայնով. «Հնդեր ունեմ, շուն չունեմ»: Այդ դեպքում նրա՝ դերու, ընկերները պիտի ետ դառնային ու հետապնդեին իրենց հետապնդողներին և մինչև իրենց գերի ընկերոջը հասնելը, եթե հաջողվում էր, նրանցից մեկն ու մեկին բռնել, նույն հարցով դիմում էին նրան, մինչև երկու դերիներին ակտնջներից բռնած մոտեցնում էին իրար: Այդ ժամանակ կատարվում էր դերիների փոխանակություն, որոնք խաղից դուրս էին գալիս, մինչև խաղի վերսկսվելը: Իսկ եթե դերի ընկածին հաջողվում էր ինքնուրույն կերպով, առանց օգնության, աղաավել ու փախչել, նա խաղից դուրս չէր գալիս, ընդհակառակը, ջարդանակում էր մասնակցել խաղին և իրեն էլ դերի վերցնելու իրավունք չունեին, մինչև նոր խաղի սկսվելը:

Սակայն պատահում էր այնպես, որ բռնված գերին ինչ-ինչ պատճառներից դրված, երբ նրան հարցնում էին «Հնդեր ո՞ւնես, թե շո՞ւն», պատասխանում էր «Շուն ունեմ, հնդեր չունեմ»: Այդ դեպքում ընկերները չէին էլ փորձում աղաատել նրան դերությունից, սակայն դերեվարները նրա հետ վարվում էին ավելի մեղմ. բռնում էին միայն մի ակտնջից կամ էլ բոլորովին բաց էին թողնում: Այդ դեպքում ընկերները նրան համարում էին դավաճան (որը հազվադեպ էր պատահում), քանի որ այդ խաղից հետո էլ այդպիսին

համ), քանի որ այդ խաղից հետո էլ այդպիսին երկար ժամանակ «դավաճան» մականունն էր կրում և եթե կողմակերպվում էր մի ուրիշ խաղ, նրանից նույնիսկ հրաժարվում էին:

Խաղը ավարտվում էր տյն թիմի հաղթանակով, որին հաջողվում էր պերել հակառակորդ խմբի մեծ մասին, որից հետո խաղը վերականգնվում էր՝ դերերը փոխված:

15. ՃԻՎ-ՃԻՎ-ՃԻՎ...

Քուրսու շուրջը հավաքվում էին տան ամենափոքրերը, որոնք նոր էին ոտքի ելել ու լեղու առնել: Մեծահասակներից մեկը երեխաներին նրստեցնում էր իր շուրջը, մեկը մյուսի ձեռքի երեսից երկու մատիկներով բռնում էին ու բոլորը միասին ձեռքերը բարձրացնում վեր. որպես մի շղթա, ու կանչում. «ՃիՎ, ճիՎ, ճիՎ... Թռավ գրնաց պապոնց տուն»: Այս ասելով բոլորը ձեռքները բաց էին թողնում ու կողմակերպչի հետ սկսում ուրախանալ ու ծափ տալ:

Խաղը տեղում էր այնքան ժամանակ, քանի դեռ երեխաները չէին հոգնել, ու խաղը նրանց չէր ձանձրացրել:

16. ԽԱՂՆՐԻ ՎԵՐՋՈՒՄ ՆՈՐԻՑ ԽԱՂ

Երեկոները, բոլոր խաղերի վերջում, ինչպիսի խաղ էլ խաղացած լինեին երեխաները, երբ հոգնած ու հաղեցած, իսկ երբեմն էլ ծնողների պահանջով, պիտի առն զնային, դռնում էին:

Ամեն մարդ հիրանց առն,
Մուկն ու կատուն խերանց բռն:

Այս ասելով յուրաքանչյուր երեխա աշխատում էր թեթեակի խփել մեկ կամ մի քանի ընկերոջ ու վազել տուն՝ աշխատելով խույս տալ հարվածներից:

Հարվածողը միեկուն ժամանակ ասում էր. «Իմ ցավն ու շոռ. քո վրեն»:

ԲԺՇԿՈՒԹՅՈՒՆ

Հավկուր հիվանդության բուժում—Հնում այս հիվանդությունը ջատ էր տարածված Սեանի ավազտում, ուստի և մարդիկ բուժում էին փրոտում:

Գիտակցում էին, որ հավկուրով հիվանդանում էին դլխավորապես այն պատանիները, որոնք վատ էին սնվում, ուստի և նրանց կերցնում էին տավարի, ոչխարի եփած փայծաղ, թոք և սպիտակ

կուցներով հարուստ ուտելիքներ, որը աալիս էր դրական արդյունք:

Մյուս միջոցն այն էր, որ վերցնում էին մի կառու օրսիդիան քարի բեկոր, ծեծում հավանդի մեջ մինչև փոշի դառնալը, այնուհետև այդ փոշին մազում էին մանր ծակոտիներով մաղով (որին նոր Բայապեաում շարմաղ էին ասում), ապա փոշին մեղրի, կարագի հետ շաղախած աալիս

էին հիվանդին՝ օրական մի քանի անգամ ուտելու, մինչեւ հիվանդը կամ բուժվում էր՝ մեղրի եւ կարգի օգնութիւնը (ե ոչ օրսիդյան քարի փոշուց, ինչպես կարծում էին), կամ էլ հրաժարվում էր նշված դեղը դորժածելուց:

Տակը մեզելը—ծթե մեկը (մեծ մասամբ երեխաները) քնած ժամանակ տտկը թրջում էր, ապա նրան լողացնում էին սե վառեկի արյանով: Վառեկը մորթում էին եկեղեցու բակում եւ նվիրում անբաւերին, որը օրհնում էր վառեկի արյունը, այն խառնում ջրի հետ եւ հիվանդին լողացնում արնաջրով:

«Վախ բռնելը»—ծրը մեկը հիվանդանում էր ու ոչինչ չէին կտրողանում հասկանալ, կտրծում էին, թե հիվանդը «վախեցուկ ա»:

«Վախ բռնողը» հիվանդին պառկեցնում էր թախաի վրա՝ երեսով դեպի առաստաղը, ինքը վերցնում էր մի անասկ կապույտ թելով թելած ասեղ ու հորանջելով մի քանի անգամ խաչակրնքում էր հիվանդին ու աղոթք մրմնջում: Այսպես շարունակվում էր մի քանի րոպե, մինչեւ հիվանդն էլ էր սկսում հորանջել: Հորանջելով, հոգնած ու հյուստած հիվանդը «վտխ բռնողի» մրմնջների տակ քնում էր:

Վախ բռնողը տեսնելով, որ հիվանդը քնեց, բարձր ձայնով ասում էր. «Ջար հտչկ, շար փուշ, դուրս կորեք անմեղի (աալով հիվանդի անունը) միջից»:

Մեզ խմեցնելը—ծթե մեկն ու մեկը վախեցել էր մի որեէ անսպասելի դեպքից, նույն րոպեին վախեցածին սափպում էին միդել եւ անմիջապես խմել:

Աղոթել, նաբել կառդալ—Պատավական որոշ միջոցներից հետո, եթե հիվանդը չէր տպաքինվում, ապա հրավիրում էին քահանային, որ դա ու հիվանդի վրա նարեկ կարդա:

Տերտերը դալիս էր, համապատասխան վարձատրութեամբ, նարեկից մի երկու դուխ կարդում: Կարծում էին, որ հիվանդը բուժվեց կամ կբուժվի:

Վախեցածին ջուր խմեցնելը—Հաճախ վախեցածին տանում էին, ինչպես ընդունված էր նոր Բայտղետում ասել, Յածի դերեղմանները. հետները վերցնում էին մի շիջ ջուր ու մոռենում մի քահանայի դերեղմանի: Հիվանդը իր հետ բերած ջրի մի մասով լվանում էր երեսն տնպես, որ ջուրը թափվի անբաւերի դերեղմանի վրա, որը նշանակում էր, թե իր հիվանդութեան «ցավն ու շոռն» էլ թափվեց այդ դերեղմանի վրա: Մնացած ջուրն էլ լցնում էր դերեղմանի վրա՝ դլխի կողմից՝ դավապանի փորվածքի մեջ, հիվանդը կանդնած էր լինում ոտքերի կողմը եւ խմում էր դտ-

վաղանի առվակով հոսող ջուրը, որից հետո ջրի շիջը խփում էր դերեղմանաքարին ու ջարդում, իբր թե իր ամբողջ «շոռ ու ցավը» թողեց այնտեղ:

Մոմ քափել—Եթե հիվանդութունը շարունակվում էր, ապա հիվանդի վրա «մոմ էին թափում»:

Մի քրեդանով ստոր ջուր էին տտլիս հիվանդի ձեռքը, այնուհետեւ կրակի վրա լավ տաքացնում էին տաշաքերիչը. մոմ թափողը, որը սովորաբար մի պառավ կին էր լինում, վերցնում էր եկեղեցուց բերված մի մոմ, շորով ծածկելով իր եւ հիվանդի դուխները, շիկացած տաշաքերիչը տալիս էր հիվանդի ձեռքը, ինքը սկսում ինչ-որ աղոթք մրմնջալ, ձեռքի մոմը քսելով տաք տաշաքերիչին: Մոմը սկսում էր հալվել ու թափվել ստոր ջրի մեջ եւ անմիջապես սառել:

Այս արարողութունը վերջացնելուց հետո, մոմ թափողը ջրի միջից վերցնում էր արդեն սառած, նախշանման մոմը ու սկսում դուշակութուններ անել՝ բացառել նախշերով արտահայտված շարն ու բարին, որով եւ որոշում էր հիվանդութեան (վախի) չափը:

Գրեկ—Մարդու ծայրանդամները, եթե այս կամ այն պատճառով ուշում էին, ու հիվանդութունը ձգձգվում էր, ապա այդ ուտուցքի վրա «գրում էին»:

Գրողը վերցնում էր մի տմանով դոլ ջուր ու փայտածուխի մի կտոր, այնուհետեւ աղոթք ասելով ածուխը «խիցնում էր» ջրի մեջ, շարունակելով ուտուցքի վրա քթի աակ աղոթել, ածուխով դանաղան դծեր էր քաշում, որոնք երբեմն նմանվում էին շախմատի տտխտակի վրա դծած քտոակուսիներին:

Մտանաշունչ—Հաճախ ինչ-ինչ պատճառներից ցավում էր մարդու որեէ մատ՝ մատնաշունչ էր լինում: Հիվանդութունը տեւում էր այնքան ժամանակ, մինչեւ որ ընկնում էր ցավող մատի եւղունդը:

Նոր Բայաղետում պատուները հիվանդի ցուվերը թեթեացնելու համար դիմում էին մի ջարք միջոցների:

Եթե թարախակալված մաար դեռ չէր ծակվել, ասեղով ծակում էին ու կապույտ թել անցկացնում այդ անցքով, որը հնարավորութուն էր աալիս քենը դուրս հոսելու:

Եթե վերքը ծակված էր լինում, ապա քենից ջուր աղաավելու համար վերքի վրա եփած սոխ էին դնում կտմ շաքարով շաղախտծ խմոր, կամ էլ կաղամբի տերեւ:

Այդ միջոցները օգնում էին:

Գլխացավ—Եթե մարդու դուխը ցավում էր, ապա ճակատին դնում էին թթու կաղամբի տերեւ

կամ հում կարտոֆիլի շերտ: Եթե անմիջապես կաշտում էր, սրբան՝ գլխացավը պետք է թողնի:

Աղջիկների մագերը երկարացնելու միջոց— նոր Բայազետի դաշտերում բուսնում էր մի տեսակ բույս, դեղին ծաղիկներով, բարձր ցողունով, այն հաստունանում էր աշնանը: Տեղացիներն այդ բույսն անվանում էին տուղտ:

Տուղտն աշնանը հավաքում էին, չորացնում, խուրձեր կապում և ձմեռվա սմիսներին պլուսները ղրանով լվանում, որպեսզի մաղկերը չթափվեն ու կրկարեն:

Երկրորդ միջոցը ղուլ լվանալն էր: Գիւլը մի անսակ կավահող է, սրի հանքը հեռու չէր Նոր Բայազետից: Կանայք և աղջիկները դիւ էին բերում, լուծում ջրի մեջ ու այդ պիւջրով լվանում իրենց պլուսը, որպեսզի մաղկերը կրկարեն:

Թոքախտավոր հիվանդի մերձավորները շան լակոտը մորթում էին, միսը կտրում ինչպես ճագարի միս և կերցնում հիվանդին:

Էրեթիկ—Եթե մեկի դեմքին կամ մարմնի մի որևէ մասում էրեթիկ էր երևում, բուժում էին բրնձի կամ էլ գլմաշ կոչվող թփի յուղով (աճում է Իջևանի, Կրասնոսելսկի, Շամշադինի և այլ շրջաններում, ուր անտառ կա): Ինչպես բրնձից, այնպես էլ պլմաշի ճյուղերի կեղևներից, յուղը սառնում էին դարբնոցում, միայն ուրբաթ օրերին: Խիստ տաքացնելով, դնում էին սալի վրա, ապա մամլում կոանով կամ մի այլ ավելի ծանր բանով՝ յուղը հավաքում թղթի վրա, որը նախօրոք դրվում էր բրնձի կամ դլմաշի տակ, և:սուքսում հիվանդ տեղին:

Վառլածի գեղ—Մարմնի այրված մասին անմիջապես քսում էին կփի տակի ցեխից:

Կառլաժ—Առը առարկայից առաջացած կտրվածքի վրա անմիջապես սարդի ոստայն էին դնում, որին Նոր Բայազետում սալանդոստիկ էին ասում:

Իոգեբոց—Մալարիայով առապողներին վրա մերձավորներից մեկը հանկարծակի սառը ջուր էր լցնում, որը վախից դադարում էր դողացնել:

Մալարիայով հիվանդը ամեն երկուշաբթի, մինչև արեւածայր կամ մայրամուտից հետո, պետք է գետնում լողանար:

Անճրեւաջրով լողանալ—Հորդ անձրև պուր ժամանակ, տանիքից թափվող ջրերը կանայք հավաքում էին ու նրանով լողանում, որպեսզի դերձ մնային գլխացավից: Ըստ նրանց, անձրևաջրով լողացողներին մաղերը արագ էին երկարում:

Ուշագնացին օգնություն ցույց առալ—Եթե

մեկն ուշաթափվում էր, մոտ գտնվողները իսկույն վրա էին հասնում ու սկսում պոռտը ոլորել: Միևնույն ժամանակ շտապում էին ջուր հասցնել ու շաղ տալ ուշադնացի կրեսին, կրծքին՝ մինչև ուշքի դաբ:

Աչքացավ—Նոր Բայազետում կային մարդիկ, որոնք աչքի դեղ էին պատրաստում ու վաճառում մոտակա գյուղերի գյուղացիներին՝ ձվով, յուղով, հաճարով, հավով և այլ գյուղատնտեսական մթերքներով:

Թոնիրում այրում էին թության, հավանաբար անագը, այնուհետև հանելով նրա խարամը, լրցնում էին հավանյի մեջ ու ծծում, մինչև այն փոշի էր դառնում: Փոշին շաղախում էին կիտրոնի հյութով և չորացնում արևի առակ: Լավ չորացած մասսան նորից լցվում էր հավանդը և ծծվում մինչև նորից փոշի դառնալը, այնուհետև այդ փոշին մաղվում էր շարմաղով, հավասար շափերով լցվում սպիտակ թղթերի մեջ, ինչպես անում էին դեղատներում ու վաճառում:

Հաբբուլա—Երբ մեկը սկսում էր փոշտալ, քթից ջուր էր հոսում ու գլխացավեր էր ունենում, գլուխը փաթաթում էր կանացի ոտաշորով ու քնում:

Եզան լեզվի փոծածությունը—Բուսնում է դաշտերում, ճանապարհների եղրերին, դեղերի ափերին, ունի եղան լեզվի նման լայն տերևներ:

Բոլոր տեսակի վերքերի վրա (դանակի կտրվածք, մաշակում, քրտնալի և այլն), երբ այն սկսում էր քնակալել, եղան լեզու էին դնում ու վերքը կապում:

Թղթի կամ թղթի Տլմսի բուժումը—Թղթին կամ թղթին մի երեւակայական հիվանդություն էր, որն առտահայտվում էր հետեյալ կերպ. ընտանիքի նորածին երեխաները երկար չէին ապրում կամ ամուսինները երեխա չէին ունենում:

Այս հիվանդությունը բուժելու համար պետք էր օձը բռնել այն պահին, երբ նա դորտ էր ուսացել ու ուղում էր կուլ տալ: Անհրաժեշտ էր անհապաղ խլել դորտը օձի երախից, եթե որևէ ձևով այդ անել հնարավոր չէր, ապա հարկավոր էր սատկացնել օձին:

Գորտին ազատելուց հետո ուղանում էին, մի քանի օրվա ընթացքում չորացնում ու այնուհետև չորացած կմախքը, ծնողներից պաղտնի, դնում նորածին երեխայի բարձի մեջ, որ նա ապրի:

Երբ ամուսինները երեխա չէին ունենում՝ օձի ու դորտի հետ վարվում էին նույն կերպ, միայն այս անգամ դորտի մաշկը՝ կմախքը դնում էին ամուսինների բարձի մեջ, առանց նրանց դիտության: